

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1979

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΙΚΗ.— Τὸ δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. *Μιχαὴλ Στασινοπούλου* *.

Κύριε Πρόεδρε,

Πρὶν ἀρχίσω τὴν ἐκθεση τῆς ἀνακοινώσεώς μου, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ δηλώσω ὅτι ἀφιερώνω τὴν ἀνακοίνωσή μου αὐτὴ στὸν σεβαστὸ καὶ ἀγαπητὸ συνάδελφο κ. Γεώργιον Μαριδάκη, ὡς ἐλάχιστο δεῖγμα τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀπεριορίστου ἐκτιμήσεως ποὺ τρέφομεν ὅλοι πρὸς τὸν ἀειθαλῆ Διδάσκαλον, τὸν Πρύτανι τῶν νομικῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας, καὶ τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἐν γένει.

Καὶ τώρα ἔρχομαι εἰς τὴν ἀνακοίνωσή μου.

Θ' ἀρχίσω μὲ τὴν ἀνάγνωσι ἐνὸς κειμένου :

«Ὅταν οἱ πρωτόπλαστοι ἡμάρτησαν στὸν Παράδεισο, ὁ Θεὸς δὲν ἐπῆρε ἀμέσως ἀπόφασι νὰ τοὺς καταδικάσει πρὶν ἀπολογηθοῦν. «Ἀδάμ, εἶπε, γιατί ἡμάρτησες ; Ἐφαγες ἢ ὄχι τὸν ἀπαγορευμένο καρπὸ ;» Καὶ ἀφοῦ ἄκουσε ὁ Θεὸς τὴν ὑπεράσπισι, τὴν ἀπολογία τοῦ Ἀδάμ, τὴν ἐθεώρησεν ἀνεπαρκῆ καὶ τὸν κατεδίκασε».

Τί εἶναι ἄραγε αὐτὸ τὸ κείμενο ποὺ ἐδιάβασα αὐτὴ τὴ στιγμῇ ; Μήπως εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή ;

Ἦχι, εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀπόφασι Ἀγγλοῦ δικαστοῦ, ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1723. Εἶναι ἡ περιλάλητη ἀπόφασι Bentley. Ὁ Bentley ἦταν ἕνας Ἀγγλος

---

* M. STASSINOPOULOS, *Le droit de la défense devant les autorités administratives.*

γιατρός, διπλωματούχος τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀσκοῦσε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα στὸ Λονδίνο, χωρὶς νὰ ἔχει καὶ τὴν σχετικὴ ἄδεια. Τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ τοῦ ἐπέβαλε ὡς κύρωση γι' αὐτὴν τὴν παράβαση, τὴν ἀφαίρεση τοῦ διπλώματός του. Ὁ Bentley προσέφυγε στὸν δικαστὴ, καὶ ὁ δικαστὴς, μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τοῦ 1723, ἀκύρωσε τὴν πράξη τοῦ Πανεπιστημίου μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἱατρικοῦ διπλώματος εἶχε γίνει, χωρὶς προηγουμένως νὰ κληθεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος νὰ ἀπολογηθεῖ.

Καὶ ἀφοῦ ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος δικαστὴς τὸ παράδειγμα τῶν πρωτοπλάστων, συνεχίζει :

«Ἀπὸ τότε, μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐνεφυτεύθη στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολογίας καὶ τῆς ὑπερασπίσεως, ὡς ἀπαράγραπτο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου».

Αὐτὴ εἶναι, φαίνεται, ἡ παλαιότερη δικαστικὴ ἀπόφαση ποὺ ὑπάρχει στοὺς νεώτερους χρόνους, σχετικὰ μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως, ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν ἄρχων. Σχολιασταὶ εἶπαν ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀνάγει τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως ἕως τὶς ρίζες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὸ ἀνεβάζει ἕως τὸ θρόνο τοῦ Θεοῦ!

Ὁ καθηγητὴς Waline γράφει ὅτι τὸ δικαίωμα αὐτὸ εἶναι τόσο παλιὸ ὅσο καὶ ὁ κόσμος, *vieux comme le monde*. Καὶ στίς περισσότερες πρωτόγονες κοινωνίες, ἐθεωρήθη ἀνεκὰθεν ἀδιανόητο, νὰ καταδικασθεῖ ἄνθρωπος χωρὶς προηγουμένως ν' ἀπολογηθεῖ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἤλιασται ὀρκίζοντο ὡς ἑξῆς: «καὶ ἀκροάσομαι τοῦ τε κατηγοροῦ καὶ τοῦ κατηγορουμένου, ὁμοίως ἀμφοῖν». Εἶναι πασίγνωστο τὸ παράγγελμα, «μηδενὶ δίκην δικάσης, πρὶν ἢ ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης». Καὶ στὴν Ἀγία Γραφή, σὲ πλεῖστα χωρία ἀναγορεύεται τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολογίας. «Οὐκ ἔστιν ἔθος παρὰ Ῥωμαίοις», ἀναφέρεται στίς πράξεις τῶν Ἀποστόλων, «χαρίζεσθαι ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος τόπον ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος».

Ἀκόμη καὶ ὁ κωφάλαλος, ἔχουν εἰπεῖ, πρέπει νὰ εὐρεθεῖ τρόπος, νὰ ἀπολογηθεῖ. Ἔχει λεχθεῖ αὐτὸ γιὰ ἕναν ἄκακον καὶ ἀγαθὸν κωφάλαλον, ποὺ κατεδικάσθη γιὰ τὸ ἀπίθανο γι' αὐτὸν ἔγκλημα συμμετοχῆς σὲ τρομοκρατικὴς πράξεις, ἐπειδὴ δὲν εἶχε τρόπον ν' ἀπολογηθεῖ.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ βασικὸ καὶ θεμελιῶδες δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως, φαίνεται ὅτι ἴσχυσεν ἀνεκὰθεν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὅχι ὅμως καὶ ἐνώπιον τῆς Διοικήσεως. Στὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων λαῶν, ἡ δικαιοσύνη ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶχε θεῖαν καταγωγὴν. Γιαυτὸ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἶδε τὴν Ἀθηναῖαν, νὰ κατε-

βαίνει στη γη, για να δώσει την ψήφο της στη δίκη του Ὁρέστη, στον Βράχο του Ἀρείου Πάγου.

Ἐνώπιον ὅμως τῶν ἄλλων ἀρχόντων καὶ τοῦ ἡγεμόνος, τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως ἔμενεν ἀργόν, γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπολυταρχικῆς φύσεως τῆς ἐξουσίας τῶν ἡγεμόνων. Μόνον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἀρχίζει ν' ἀναγνωρίζεται καὶ ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ὡς παρακολούθημα τῆς ἐννοίας τοῦ «Κράτους Δικαίου».

Στὴ χώρα μας, τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, πὺ παρακολουθοῦσε, καὶ στὸ θέμα αὐτό, τὴν νομολογία τοῦ γαλλικοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας.

Ἡ νομολογία ἀναγνωρίζει σποραδικὰ καὶ σταδιακὰ, τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως σὲ διαφόρους τομεῖς τῆς διοικητικῆς ἐνεργείας, ὡς ἐπιβαλλόμενο ἀπὸ τὴν ἐννοια τοῦ Κράτους Δικαίου. Πρῶτα - πρῶτα, τὸ ἀναγνωρίζει στὰ πρόσωπα πὺ ἔχουν τὴν ιδιότητα δημοσίου ὑπαλλήλου, ὕστερα σιγὰ - σιγὰ καὶ σὲ ἄλλα πρόσωπα, ὅταν ἐπιβάλλονται σ' αὐτὰ κυρώσεις διοικητικῆς ἢ ποινῆς διοικητικῆς ὕστερα ἀπὸ ὑπαίτια πράξη τους. Ἡ ἀναγνώριση ὅμως εἶναι περιπτωσιακὴ. Δὲν χαράσσεται σαφῆς γενικὴ ἀρχή, πὺ νὰ ἀναγνωρίζεται γενικὰ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως.

Οἱ ἱστορικὲς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τοῦ Ἰουνίου 1969.

Τέτοια γενικὴ ἀρχὴ ἐχαράχθη μὲ τὶς γνωστὲς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1969, στὶς ὑποθέσεις τῶν 21 δικαστῶν πὺ εἶχαν ἀπολυθεῖ ἀναπολόγητα ἀπὸ τὸ δικτατορικὸ καθεστῶς.

Διεκήρυξαν λοιπὸν αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις τὴν ἐξῆς γενικὴ ἀρχή :

«Ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα ἀκροάσεως παντὸς κρινομένου προσώπου ἀποτελεῖ ὡς γενικωτέραν καὶ θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ δικαίου, διασφαλίζουσιν τὸ στοιχειῶδες ὡς δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως καὶ ἐφαρμοστέαν ἐν πάσῃ ἐθνομονομένη Πολιτεία»¹.

Οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς εἶναι οἱ τελευταῖες πὺ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὴν ἰδική μου προεδρία — τὸ θεωρῶ αὐτὸ μεγάλη εὐνοια τῆς Μοίρας — καὶ ἀπετέλεσαν σταθμὸ ὅχι μόνον στὴν ἱστορία τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας (καὶ στὴν δραματικὴ περι-

1. Βλ. Σ. Ε. 1811 - 1831 (1969). Βλ. ἐπίσης Μ. Στασινοπούλου, Τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως, 1974, σ. 182 - 183. Μ. Stassinopoulos, Le droit de la défense, Librairie Gén. de droit et de jurispr. Paris, 1976, σ. 151.

πέτειά του, τοῦ Ἰουνίου 1969)¹, ἀλλὰ καὶ στὴ συνταγματικὴ μας ἱστορία, γιατί ὑπὸ τὴν ἐπίδραση, πιθανότατα, τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν, ἡ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἐθέσπισε τὴν παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ Συντάγματος μας.

Ἴδου ὅμως ὁλόκληρο τὸ ἄρθρο 20 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975.

- «1. Ἐκαστος δικαιούται εἰς παροχὴν ἐννόμου προστασίας ὑπὸ τῶν δικαστηρίων καὶ δύναται ν' ἀναπτύξῃ ἐνώπιον τούτων τὰς ἀπόψεις του περὶ τῶν δικαιωμάτων ἢ συμφερόντων του, ὡς νόμος ὁρίζει.
2. Τὸ δικαίωμα τῆς προηγουμένης ἀκροάσεως τοῦ ἐνδιαφερομένου ἰσχύει καὶ διὰ πᾶσαν διοικητικὴν ἐνέργειαν ἢ μέτρον, λαμβανόμενον εἰς βάρος τῶν δικαιωμάτων ἢ συμφερόντων αὐτοῦ».

Ἀπὸ τῆς 2 αὐτῆς παραγράφου, θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ μόνον ἡ δευτέρη.

Ἡ γενικότης τοῦ ἄρθρου 20, παρ. 2 τοῦ Συντάγματος.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ἔχει δικαίωμα στὸν τίτλο τοῦ πρωτοπόρου. Ὅσο τουλάχιστον ἡμπορῶ νὰ γνωρίζω, διάταξη ποὺ νὰ κατοχυρώνει μὲ τόσον γενικὸ καὶ ἀπόλυτο τρόπο τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, δὲν εὐρίσκει κανεὶς σὲ ἄλλα Συντάγματα. Ἴσως μάλιστα ἡ γενικότης αὐτῆ τῆς παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 20 ἀποτελεῖ καὶ μειονέκτημα τῆς διατάξεως. Γιατὶ ἀμέσως, μετὰ τὴν δημοσίευση τοῦ Συντάγματος, ἔγινε φανερὸ ὅτι ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐφαρμοσθεῖ κατὰ γράμμα καὶ μὲ τὴν γενικότητα ποὺ περιέχεται στὴ διατύπωσή της. Εἶναι ἀναμφίβολο, ὅτι οἱ διοικητικὲς ἀρχὲς δὲν πρέπει νὰ δεσμεύονται καὶ ν' ἀναχαιτίζονται ἀπὸ τὴν διαδικασία τῆς ἀκροάσεως σὲ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς ἐνέργειες, στὶς ὁποῖες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ προβαίνουν. Ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅπου ἐπιβάλλεται ἄμεση δράση καὶ ἐνέργεια, γιὰ τὴν προστασία τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Καὶ ὅμως, ὑπεστήριξαν μερικοί, ὅτι τώρα πλέον, δὲν ἡμπορεῖ ἡ ἀστυνομία ν' ἀφαιρεῖ οὔτε τὶς πινακίδες ἀπὸ τὰ παρὰ νόμῳ σταθμεύοντα αὐτοκίνητα, χωρὶς προηγουμένως νὰ καλεῖ τὸν κάτοχο τοῦ αὐτοκινήτου εἰς ἀκρόαση, ἀφοῦ τὸ Σύνταγμα ἐπιβάλλει τὴν ἀκρόαση γενικά, ὅχι

1. Βλ. Μ. Stassinopoulos, *Le Droit de la défense*, 1976, σελ. 151. Ἐπίσης, βλ. Ἐξιστόρηση αὐτῆς τῆς περιπετειᾶς, στὶς γαλλικὲς ἐφημερίδες «Le Monde», 28 Ἰουν. 1969, «Figaro» 28-29 Ἰουν. 1969 καὶ σὲ ὅλο τὸν ξένο τύπο τῶν ἡμερῶν ἐκείνων. (Ὁ ἐλληνικὸς τύπος ἐτέλει τότε ὑπὸ λογοκρισίαν).

μόνον πριν από μια δυσμενή δικαστική πράξη, ἀλλ' ἀκόμη, ὅπως λέγει, καὶ πριν ἀπὸ κάθε δυσμενὲς μέτρο, ὅπως εἶναι ἡ ἀφαίρεση τῆς πινακίδος.

Ἄλλὰ φυσικά, μιὰ τέτοια ἀπόλυτη γενικότης, θὰ ἀποτελοῦσε ἴσως ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο στὴ λειτουργία τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν.

Ὅλοι λοιπὸν ἐπερίμεναν νὰ δοῦν, κατὰ ποῖον τρόπο, τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, κύριος καὶ ἀρμόδιος κριτὴς στὸ θέμα αὐτό, θὰ ἐφήρμοζε τὴ νέα διάταξη τοῦ Συντάγματός μας, τὴν τόσο δημοκρατικὴ. Πραγματικά, τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, εἶχε καθημερινὲς ἀφορμὲς νὰ ἐρμηνεύσει τὴν διάταξη ἐπὶ τρία καὶ πλέον χρόνια. Θὰ παρακολουθήσουμε λοιπὸν μὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη συντομία, τὴ νομολογία τοῦ Σ.Ε. καὶ θὰ χαράξουμε τὶς γενικὲς ἀρχές, πὺ συνάγονται ἀπ' αὐτὴ τὴ νομολογία.

Ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας τῶν ἐτῶν 1976 - 1979.

Πρῶτα, οἱ θ ε τ ι κ ἔ ς περιπτώσεις.

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ἐδέχθη ὅτι ἀπαιτεῖται προηγουμένη ἀκρόαση τοῦ πολίτου, στὶς ἑξῆς περιπτώσεις :

α) Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, πὺ ἔχουν χαρακτηριστὴρα πειθαρχικό, τόσο ἐπὶ δημοσίων ὑπαλλήλων, ὅσο καὶ σπουδαστῶν ἢ ἄλλων πολιτῶν. Ἐδῶ ἡ ἀκρόαση ἔχει προφανῶς χαρακτηριστὴρα ἀπολογίας, θεσμοῦ, πὺ εἶναι πανάρχαιος καὶ ἀνεξάρητος.

β) Ὅμοίως, σὲ ἀπόλυση Δημάρχου ἢ ἐπιβολὴ ἄλλων ποινῶν σὲ ἄρχοντες τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ἢ σὲ ἄλλους δημοσίους λειτουργούς.

γ) Ὅμοίως στὶς λεγόμενες διοικητικὲς ποινές : ποινὴ κλεισίματος φαρμακείου γιὰ παραβάσεις. Ἀποβολὴ ἐργατικοῦ σωματείου ἀπὸ στέγη τῆς Ἐργατικῆς Ἐστίας, ἔνεκα παραβάσεων τοῦ σωματείου.

δ) Ἀποβολὴ ποδοσφαιρικοῦ σωματείου ἀπὸ τὸ γήπεδό του, ἐπὶ ὀρισμένες ἡμέρες, (ποινὴ ἔνεκα παραβάσεων τοῦ σωματείου). Ἐπρεπε προηγουμένως ν' ἀκουσθεῖ.

ε) Ἀφαίρεση ἀ δ ε ἰ α ς κ υ κ λ ο φ ο ρ ἰ α ς αὐτοκινήτου ἔνεκα παραβάσεων : πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἀκρόασις.

Διαφορετικὴ ἢ περιπτώση ἀφαιρέσεως πινακίδων ἔνεκα παραβάσεως, ἢ ὅποια διαπιστώνεται ἐπὶ τόπου, ἐπ' αὐτοφώρω. Δὲν ἔχουμε νομολογία σχετικὴ, ἀλλὰ ἐδῶ προφανῶς, ἀπὸ τὴν φύση αὐτῆς τῆς ἐνεργείας, πὺ εἶναι καθαρώς

ύλική και ἀφορᾷ ἄμεσο καὶ ἐπεῖγον συμφέρον τῆς κυκλοφορίας, δὲν εἶναι δυνατόν, ἐκ τῶν πραγμάτων, νὰ ἀπαιτηθεῖ προηγουμένη ἀκρόαση.

στ) Ἐπαιτεῖται ἀκρόαση ἐπὶ διαγραφῆς δικηγόρου ἀπὸ τὰ μητρῶα δικηγορικοῦ συλλόγου.

ζ) Ἐπίσης, σὲ ἄλλες εἰδικότερες περιπτώσεις, ὅπου ἐπιβάλλονται κυρώσεις ἰδίως ἔνεκα ὑπαιτίου συμπεριφορᾶς τοῦ πολίτου.

Προκύπτει ἄραγε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, γενικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ δικαιώματος ἀκρόασεως; Ὁχι, ὅπως θὰ φανεῖ ἀπὸ τὴν ἐπομένη ομάδα, τῶν ἀρνητικῶν περιπτώσεων.

Τὸ Σ. Ε. ἐδέχθη ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται ἀκρόαση :

α) Στὶς κανονιστικὰς πράξεις. Ὅταν ἐκδίδεται ἓνα κανονιστικὸν διάταγμα ἢ ἄλλη κανονιστικὴ πράξις, δὲν ἐπιβάλλεται προηγουμένη ἀκρόαση. Σωστὴ λύση, ἀφοῦ δὲν εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν προτέρων τὰ πρόσωπα, στὰ ὁποῖα θὰ ἐφαρμοσθεῖ ἓνας ἀφηρημένος κανόνας, ὅπως αὐτοὶ ποὺ περιέχονται στὶς κανονιστικὰς πράξεις.

β) Δὲν ἀπαιτεῖται ἀκρόαση, ὅταν ἡ διοικητικὴ πράξις ἐκδίδεται ὄχι αὐτεπαγγέλτως, ἀλλὰ ὡς ἀπάντησις ἐπὶ αἰτήσεως τοῦ πολίτου. Ὑποτίθεται ὅτι στὴν αἴτησίν του ἐξέθεσε τὶς ἀπόψεις του.

Ἡ λύσις αὐτὴ ἔχει ὡς βᾶσιν τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ ἀκρόασις τοῦ διοικουμένου δὲν θεωρεῖται ὡς καθαυτὸ ὑπεράσπισις ἢ ἀπολογία, ἀλλὰ ὡς δικαίωμα παροχῆς πληροφοριῶν, ἀναγκαίων γιὰ νὰ μορφώσει ὀρθὴ γνώμη ἢ διοικητικὴ ἀρχή.

(Σημειῶνω ἐδῶ ὅτι μία ἀνάλογη διάκρισις ἔχω συναντήσῃ στὴ διατριβὴ τοῦ σεβαστοῦ διδασκάλου κ. Γ. Μαριδάκη περὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινούσαις νικητῶν, σελ. 28 : «οἱ στρατηγοὶ βραχέως ἕκαστος ἀπελογήσαντο καὶ τὰ πεπραγμένα διηγοῦντο». «Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπολογίας, γράφει ὁ κ. Μαριδάκης, κατὰ τὴν τεχνικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ἀλλὰ περὶ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἐξηγήσεων»).

Αὐτὲς τὶς πληροφορίας ὑποτίθεται ὅτι τὶς ἔχει δώσει ἤδη ὁ διοικούμενος μὲ τὴν αἴτησίν του, γιὰ τοῦτο καὶ κρίνεται ὅτι ἡ ἀκρόασίς του παρέλκει. Ναί, ἀλλὰ ἂς υποθέσουμε ὅτι ἀπορρίπτεται μία αἴτησις π. χ. παροχῆς μιᾶς διοικητικῆς ἀδείας, μὲ μιὰ αἰτιολογία, τὴν ὁποῖαν ὁ πολίτης δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ δὲν τὴν ἀντιμετώπισε μὲ τὴν αἴτησίν του. Δὲν θὰ ἔπρεπε τότε νὰ κληθεῖ καὶ νὰ ἀκουσθεῖ ;

γ) Δὲν ἀπαιτεῖται ἀκρόαση, ὅταν ἡ διοικητικὴ πράξις ἐκδίδεται κατόπιν ἱεραρχικῆς προσφυγῆς ἢ ἐνστάσεως τοῦ πολίτου κατὰ προηγουμένης πράξεως. Εἶναι λύσις λογικὴ, ἐὰν στὸ ἔγγραφο τῆς προσφυγῆς περιέχονται κατὰ τρόπον πλήρη, αἱ ἀπόψεις τοῦ πολίτου, ἐπὶ τοῦ κρινομένου θέματος.

δ) Δέν απαιτεῖται ἀκρόαση ἐπὶ παραλείψεων τῆς Διοικήσεως νά προβεῖ σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐνέργεια. Μὲ τὴν παράλειψη, λέγει τὸ Σ. Ε. δὲν ἐπέρχεται *θ ε τ ι κ ῆ* βλάβη στὸ διοικούμενο, ἀλλὰ ἡ Διοίκηση ἀρνεῖται νά δημιουργήσει μία νέα νομικὴ κατάσταση (τὴν ὁποία συνήθως ζητεῖ ὁ διοικούμενος μὲ αἴτησή του).

Ἐκτὸς ἀπὸ τίς γενικὲς αὐτὲς κατηγορίες, τὸ Σ. Ε. ἔκρινε ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται ἀκρόαση στίς ἐξῆς μεμονωμένες περιπτώσεις :

1) Ἐπὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων, ἐπειδὴ, λέγει τὸ Σ. Ε., ἡ κρίση περὶ τῆς ἀπαλλοτριώσεως «διαμορφοῦται ἐπὶ τῇ βάσει ἀντικειμενικῶν δεδομένων, οὐδόλως συνδεομένων πρὸς ὑποκειμενικὴν τινα συμπεριφορὰν τῶν ἐνδιαφερομένων».

2) Δέν απαιτεῖται ἀκρόαση, ὅταν χαρακτηρίζεται ἕνα κτίσμα ὡς «ἱστορικὸν καὶ διατηρητέον», ἐπειδὴ, καὶ ἐδῶ, λέγει τὸ Σ. Ε., ἡ κρίση γίνεται «ἐπὶ τῇ βάσει ἀντικειμενικῶν δεδομένων, ἀσχέτων πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἐνδιαφερομένου ἰδιοκτῆτου τοῦ κτιρίου».

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση τῆς νομολογίας, ποὺ διεμορφώθη μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ Συντάγματος, καὶ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 20, στὴν πράξη, συνάγονται τὰ ἐξῆς :

α) Ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀκροάσεως τῶν πολιτῶν ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, δὲν θεωρεῖται, κατὰ τὴν νομολογία, ὡς ἀρχὴ ἀπόλυτος, ἀλλὰ παραμένει *σ χ ε τ ι κ ῆ*. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς δηλαδὴ ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴ φύση μιᾶς ἐκάστης δυσμενοῦς διοικητικῆς πράξεως ἢ μέτρου.

β) Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 20, ἀπὸ τὸ 1975 ἕως τὸ 1979, ἡ νομολογία δὲν προσέθεσε νέες περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες νά απαιτεῖται ἀκρόαση. Ἡ θέση τοῦ προβλήματος παρέμεινε σχεδὸν ἡ ἴδια, ὅπως ἦταν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ἄρθρο 20 τοῦ Συντάγματος.

Μὲ γενικὲς γραμμὲς, μπορεῖ κανεὶς νά διαπιστώσει, ὅτι ἀπαιτεῖται ἀκρόαση, ἐκεῖ ὅπου ἡ διοικητικὴ ἐνέργεια ἔχει ὡς ἀφετηρία μίαν «ὑπαιτιότητα» τοῦ διοικουμένου, ὑπὸ γενικοτάτη ἔννοια, δὲν ἀπαιτεῖται δέ, ἐκεῖ ὅπου ἡ πράξη στηρίζεται σὲ δεδομένα ἀντικειμενικά, ἄσχετα μὲ ὁποιαδήποτε ὑπαίτιο συμπεριφορὰ τοῦ διοικουμένου.

Ἀλλὰ ἡ γενικὴ αὐτὴ διάκριση, ἴσχυε, σὲ γενικὲς γραμμὲς, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν συνταγματικὴ καθιέρωση τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπερασπίσεως.

Ὡστε, ποῖο εἶναι τὸ συμπέρασμα ;

Σὲ τίποτε λοιπὸν δὲν ἐχρησίμευσεν ἡ τόσον γενικὴ καὶ τόσον ὠραία καὶ τόσον πρωτοποριακὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 20, παρ. 2 τοῦ Συντάγματος ;

Είναι δύσκολο νὰ ἀσκήσει κανεὶς κριτικὴ γιὰ τὴν πρόσφατη αὐτὴ νομολογία τοῦ Σ. Ε. Σὲ μὲνα εἰδικῶς, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ κάμω μιὰ τέτοια κριτικὴ. Ἀνήκω στὸ σῶμα αὐτὸ ἐπὶ 40 ἔτη. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἐξ ἄλλου ποτὲ τὸ γαλλικὸ ἀπόφθεγμα, *la critique est facile, l'art est difficile*. Ἡ κριτικὴ εἶν' εὐκόλη, δύσκολη ὅμως εἶναι ἡ τέχνη. Καὶ ἡ τέχνη ἐδῶ, ποῖα εἶναι ;

Ἡ τέχνη ἐδῶ, ἡ μεγάλη καὶ ἀπείρως δυσχερὴς, εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Σ. Ε. νὰ συγκεράσει δυὸ ἰσχυρότατες καὶ ἀνταγωνιστικὰς δυνάμεις : δηλαδὴ τὴν προστασία τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ δυὸ αὐτὲς δυνάμεις, πρέπει νὰ ἰσορροποῦνται καὶ νὰ συνδυάζονται, ὁ συνδυασμὸς δὲ αὐτὸς καὶ ἡ ἐξισορρόπηση αὐτὴ εἶναι ἔργο κατ' ἐξοχὴν λεπτὸ καὶ δύσκολο. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας εὐρίσκειται συνεχῶς, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, μεταξὺ δύο πυρῶν : ἀπὸ μιὰ μεριά ὁ πολίτης, ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ τὴν προστασία τῶν δικαιωμάτων του, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Διοίκηση τοῦ Κράτους, πού ἐμπνέεται φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία, καὶ ἡ ὁποία συχνὰ διαμαρτύρεται, ἐπειδὴ ἡ προσήλωσις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας στὴν νομιμότητα καὶ συχνὰ καὶ στοὺς τύπους ἀποτελεῖ τροχοπέδη στὶς κινήσεις τῆς διοικητικῆς λειτουργίας.

Μάλιστα, κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τῆς λειτουργίας τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας εἶχε παρατηρηθεῖ τὸ σταθερὸ φαινόμενο, ὅταν ἓνα κόμμα ἦταν στὴν ἀντιπολίτευση, νὰ χειροκροτεῖ καὶ νὰ ἐπιχαίρει γιὰ τὴν ἀκύρωση ἀπὸ τὸ Σ. Ε. μιᾶς σημαντικῆς πράξεως τῆς κυβερνήσεως, νὰ δυσφορεῖ ὅμως, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀργίζεται, ὅταν βρισκόταν στὴν κυβέρνησις, ἐὰν τὸ Σ. Ε. ἀκύρωνε μιὰ παρόμοια ἰδική του πράξη. Ἐκτοτε βεβαίως, μὲ τὴν βαθμιαία ἐξοικείωση τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὴν ἀποστολὴ τοῦ Σ. Ε., ἡ κατάστασις ἔχει μεταβληθεῖ, ἀλλὰ πάντως παραμένει τὸ καίριο πρόβλημα γιὰ τὸ Σ. Ε., νὰ κατορθώσῃ νὰ παραμείνει ἐξ ἴσου φρουρὸς τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐγγυητὴς τῆς ὁμαλῆς καὶ ἀπροσκόπτου λειτουργίας τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ Κράτους.

Καὶ ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, τῆς ρυθμίσεως καὶ τῆς ἰσορροπήσεως μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο σκοπῶν, δοκιμάζεται ἡ δημιουργικὴ καὶ διαπλαστικὴ προσπάθεια τοῦ Ἀνωτάτου αὐτοῦ Δικαστηρίου.

Βεβαίως, μπορεῖ κανεὶς νὰ διερωτηθεῖ, γιατί νὰ μὴ ἀκούεται ὁ ἰδιοκτήτης, πρὶν ἀποφασισθεῖ ἡ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις τοῦ κτήματός του ; ἢ ὅταν πρόκειται νὰ χαρακτηρισεῖ τὸ σπίτι του ὡς ἱστορικὸ μνημεῖο ;

Ἀλλὰ, γενικὰ, ἡ πρόσφατη νομολογία τοῦ Σ. Ε. χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα μέτρο καὶ μία σύνη, πού πρέπει νὰ εἶναι σεβαστή.

Ἐὰς εὐχηθοῦμε μόνο, κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη, νὰ ἀξιοποιηθεῖ ὅσο πρέπει ἡ διάταξη τοῦ ἀρθροῦ 20, παρ. 2 τοῦ Συντάγματός μας, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴ χώρα μας στὴν πρωτοπορεία τῶν δημοκρατικῶν χωρῶν, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς προστασίας τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στὴ δράση τῶν διοικητικῶν ὀργάνων. Δὲν διστάζω νὰ τὸ πῶ, ὅτι ἡ παρ. 2 τοῦ ἀρθροῦ 20, ἀποτελεῖ μίαν ἀληθινὴ δόξα καὶ καύχημα τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος. Εὐχαριστῶ.

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Παναγιώτης Κανελλόπουλος** ἔλαβε τὸν λόγον καὶ εἶπε :

Κύριε Πρόεδρε, κύριοι συνάδελφοι, κυρίες καὶ κύριοι,

Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ λάβω τὸν λόγο γιὰ νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἀγαπητὸ φίλο Πρόεδρο κ. Μ. Στασινόπουλο γιὰ τὴν ὠραία καὶ τόσο διαφωτιστικὴ ἀνακοίνωσή του, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ διατυπώσω μερικὲς σκέψεις, πού ἡ ὁμιλία του ἐγέννησε μέσα του.

Ὁ ὁμιλητὴς ὑπῆρξε πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας σὲ μιὰ πολὺ κρίσιμη, δύσκολη καὶ ἀνώμαλη ὥρα τῆς ζωῆς τῆς χώρας μας. Μαζὶ μὲ ἄλλα μέλη τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, ἄξια μεγάλης ἐπίσης τιμῆς, ἐπέλεξε τὴν στιγμή γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀνθαιρεσία τῆς δικτατορίας τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967. Ἀναγκαῖα εἶναι — σὲ περιστάσεις, ὅπως ἐκεῖνες, πού δημιουργήθηκαν μετὰ τὸ πραξικόπημα — ἡ ἐπιλογή τῆς κατάλληλης στιγμῆς, καθὼς καὶ τοῦ κατάλληλου θέματος, γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ νὰ ἔχει εὐρύτερη ἀπήχηση ἢ γενναιότης ἐνὸς ἀνωτάτου δικαστικοῦ σώματος, ὅπως τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας. Ἡ πράξις ἐκεῖνη τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, μὲ Πρόεδρο τὸν κ. Στασινόπουλο, θὰ μείνει στὴν ἱστορία ὡς πολὺ σημαντικὸ γεγονός, ὡς γεγονός πού θὰ συνδυασθεῖ στὴ μνήμη τοῦ Ἔθνους μὲ τὴν στάση τοῦ Πολυζωΐδη καὶ τοῦ Τερτσέτη σὲ μιὰ σκοτεινὴ, ἐπίσης, περίοδο τῆς ἱστορίας μας.

Ἐὰς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὅμως νὰ παρατηρήσω, ὅτι δὲν εἶναι μόνο οἱ δικτατορίες πού φέρνουν σὲ δύσκολη θέση τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Ἡ δικτατορία εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ καθεστῶς ἀνθαίρετο. Ἡ ἀνθαιρεσία, ὅμως, εἶναι καὶ ἓνα ψυχικὸ καθεστῶς, πού ἐνδημεῖ στοὺς Ἕλληνες. Ὑποβόσκει στὴ συνείδηση καὶ τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἡγετῶν, σὲ περιόδους λειτουργίας τῶν δημοκρατικῶν καὶ κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν.

Κράτος Δικαίου! Εἶναι ἓνας ὠραῖος λόγος, πού ἔχουμε χρησιμοποιήσει στὴν Ἑλλάδα πληθωρικὰ καὶ μὲ ρητορικὸ στόμφο ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες. Κηρύσσουμε τὴν ἰδέα τοῦ Κράτους Δικαίου μὲ εἰλικρίνεια. Δὲν δικαιούμαι νὰ ἀμφισβητήσω τὴν καλὴ διάθεση κανενὸς Ἑλλήνου, πού ἔφθασε μὲ κόπους καὶ ἀγῶ-

νες σὲ ὑψηλὰ πολιτικά ἀξιώματα. Ἄλλὰ στὴν πράξη, λησμονοῦμε συχνὰ τὸ ὠραῖο κήρυγμα, ὅταν σκοπιμότητες κομματικές ἢ ἄλλες μᾶς ὀδηγοῦν σὲ ἀποφάσεις καὶ στὴν ἔκδοση διοικητικῶν πράξεων, ποὺ παρεκκλίνουν ἀπὸ τὴν νομιμότητα. Ἀπὸ τὴν ἀνώτατη βαθμίδα, τὴν κυβέρνηση, μέχρι τῶν βαθμίδων ἐκείνων τῆς διοικήσεως, ὅπου ἓνας δημόσιος λειτουργὸς ἔχει κάποια ἀποφασιστικὴ ἀρμοδιότητα, σημειώνονται συχνὰ παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν νομιμότητα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ὑπῆρξε καὶ εἶναι γιὰ τὴ χώρα μας θεσμὸς σωτήριος, πρὸ ἀναγκαῖος ἀπ' ὅ,τι εἶναι σὲ ἄλλες δημοκρατικές χώρες. Προστατεύει τὸν ἀδικούμενο, ἀλλὰ σώζει ἠθικά καὶ τὸν ἀδικοῦντα, ποὺ πολλές φορές ἀδικεῖ χωρὶς κανένα προσωπικὸ συμφέρον. Ἀδικοῦμε ὄχι μόνο συνειδητὰ καὶ σκόπιμα, πρᾶγμα ποὺ συμβαίνει σπανιότατα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιπολαιότητα, ἀπὸ ἀμέλεια, ἀπὸ τὴ συνήθεια, ποὺ ἔχουμε πολλοὶ Ἕλληνες, νὰ ρίχνουμε μιὰ πρόχειρη καὶ βιαστικὴ ματιὰ σὲ κάτι ποὺ γιὰ κάποιους ἢ κάποιον εἶναι συχνὰ θέμα ὑπάρξεως. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ἔχει λοιπὸν ταχθεῖ, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, νὰ διορθώσει ἢ μᾶλλον νὰ μᾶς ἀναγκάσει νὰ διορθώσουμε τὸν χαρακτήρα μας καὶ νὰ μᾶς κάμει πρὸ προσεκτικὸς καὶ πρὸ εὐσυνειδητός. Τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν τὴν ἔχει μέχρι τοῦδε ἐκπληρώσει μὲ τρόπο ποὺ ἀξίζει τὴν βαθύτατη ἀναγνώριση ὅλων μας.

Καὶ ἔρχομαι τώρα σ' ἓνα πεζὸ θέμα. Στὸ θέμα ὄχι τῶν πεζῶν, ἀλλὰ τῶν ἐποχουμένων, ὅταν σταθμεύουν. Ἔχω πολλές ἀμφιβολίες, ἂν ἡ ἀφαίρεση τῆς ἀδείας ὀδηγήσεως ἢ ἀκόμη καὶ τῶν πινακίδων, καθὼς καὶ οἰαδήποτε ποινὴ σὲ ὄσους σταθμεύουν ἀντικανονικά, εἶναι ἐπιτετραμμένη χωρὶς προηγούμενη ἀκρόαση τοῦ παραβάτη. Ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅπου ἡ παράβαση εἶναι ἀναπόφευκτη ἢ, πάντως, ἀπόλυτα δικαιολογημένη. Τέτοια εἶναι π.χ. ἡ περίπτωση ἑνὸς γιατροῦ, ποὺ καλεῖται ἐπείγοντως νὰ σπεύσει στὴν κατοικία ἑνὸς ἀσθενοῦς. Ἔχει τάχα τὸ δικαίωμα νὰ καθυστερήσει, ἀναζητώντας τὴ θέση ὅπου ἐπιτρέπεται νὰ ἀφήσει τὸ αὐτοκίνητό του; Ἀσφαλῶς ὄχι. Τὸ θέμα χρειάζεται, λοιπόν, νὰ ἐπανεξετασθεῖ. Αὐτὰ εἶχα, κ. Πρόεδρε, νὰ παρατηρήσω καὶ ἐκφράζω καὶ πάλι θερμότερες εὐχαριστίες στὸν Πρόεδρο κ. Στασινόπουλο γιὰ τὴν ὠραία ὁμιλία του.

Ἐν συνεχείᾳ ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Γεώργιος Μιχαηλίδης - Νουάρως** εἰπὼν τὰ ἑξῆς:

Πολὸν ὀρθὰ ὁ Πρόεδρος κ. Στασινόπουλος ἀνέπτυξε τὴ μεγάλη θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἀξία τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθροῦ 20 § 2 τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει στὴ Διοίκηση νὰ μὴ προχωρεῖ στὴ λήψη μέτρων ποὺ θίγουν τὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν, προτοῦ θέσει ὑπ' ὄψη τῶν ἐνδιαφερομένων τὸ φάκελο τῆς

υποθέσεως και ακούσει τις απόψεις τους. Είναι φανερό ότι με την αρμόζουσα έρμηνεία και εφαρμογή της διατάξεως αυτής θα αποφευχθούν τόσο οι καταχρήσεις εκ μέρους της Διοικήσεως, όσον και οι καταχρήσεις του δικαιώματος ακροάσεως εκ μέρους των πολιτών και θα εξασφαλισθεί ή άμεροληψία της Διοικήσεως και ή καλύτερη έξυπνότερη του γενικότερου συμφέροντος.

Έξ ίσου σημαντική είναι και ή διάταξη της § 1 του άρθρου 20 του Συντάγματος, ή οποία κατοχυρώνει συνταγματικώς το δικαίωμα κάθε ατόμου πού ζει στην Ελλάδα πρὸς παροχή έννομου προστασίας υπό των δικαστηρίων. Περιορίζομαι τή στιγμὴν αὐτή νά τονίσω ότι ή διάταξη αὐτή δὲν περιέχει άπλῶς μιὰ επικύρωση των ισχυόντων δικονομικῶν κανόνων, άλλ' αποτελεί ένα νέο οὐσιαστικὸ κανόνα, ὁ ὁποῖος, ἀφ' ενός, ἀναγνωρίζει σὲ κάθε άτομο πού ζει στην Ελλάδα τὸ δικαίωμα εἰς παροχὴν έννομου δικαστικῆς προστασίας καί, ἀφ' ἑτέρου, ὑποχρεώνει τὸν κοινὸ νομοθέτη νά λάβει ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ νά ἐκπληρωθεῖ ή ἐπιταγή του Συντάγματος καί νά μὴ παραμείνει γραμμα νεκρό.

Μὲ άλλες λέξεις, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναπτυχθεῖ στην ἐπιστήμη, ή § 1 του άρθρου 20 του Συντάγματος, περιέχει ένα ἐρμηνευτικὸ καί συμπληρωματικὸ κανόνα, άλλὰ καί μιὰ κατευθυντήριο ἀρχή. Ὡς ἐρμηνευτικὸς κανὼν, ή παράγραφος αὐτή προσφέρει ένα ἔρεισμα πάνω στοῦ ὁποῖο πρέπει νά στηρίζονται τὰ δικαστήρια γιὰ νά παρέχουν έννομη προστασία σὲ περιπτώσεις μὴ προβλεπόμενες καθόλου ἢ μὴ προβλεπόμενες σαφῶς ἀπὸ τὴν ισχύουσα νομοθεσία (π. χ. σὲς περιπτώσεις τῶν ἀνιθαγενῶν ἢ τῶν ἐνώσεων προσώπων πού δὲν ἔχουν νομική προσωπικότητα κλπ.). Ὡς κατευθυντήριο δὲ ἀρχή, ή ἐν λόγω διάταξη ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία, γιατί ἐπιβάλλει στοῦ νομοθέτη τὴν ὑποχρέωση νά λάβει ὅλα τὰ νομοθετικά μέτρα πού εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἔμπρακτη ἀναγνώριση του δικαιώματος τῆς δικαστικῆς προστασίας.

Ἡ ἴδια ὑποχρέωση συνάγεται καί ἀπὸ τὸ ἀρθρο 6 § 1 τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως τῆς Ρώμης περὶ προασπίσεως τῶν δικαιωμάτων του ἀνθρώπου καί τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν (ή ὁποία ἐκυρώθη ἀπὸ τὸ νόμο 2329/1953). Σύμφωνα μὲ τὸ ἀρθρο αὐτὸ «πᾶν πρόσωπον ἔχει δικαίωμα ὅπως ή ὑπόθεσίς του δικασθῆ ἢ δικαίως, δημοσίᾳ καί ἐντὸς λογικῆς προθεσμίας ὑπὸ ἀνεξαρτήτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος» . . . κλπ. Ἀπὸ τὸ ἀρθρο αὐτὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως καθὼς καί ἀπὸ τὸ ἀρθρο 20 § 1 του Συντάγματος προκύπτει σαφῶς ή ὑποχρέωση του νομοθέτη νά μεριμνήσει γιὰ τὴ βελτίωση του ὅλου δικονομικοῦ συστήματος, βελτίωση πού πρέπει νά ἔχει ὡς στόχο τὸ νά καταστήσει προσιτὴ σ' ὅλους τὴ δικαιοσύνη (χωρὶς ἐπιβάρυνση μὲ ὑπέρομετρα δικαστικά

ἔξοδα) καὶ νὰ ἐπιτύχει τὴν ταχεῖα περαιοῦση τῶν ὑποθέσεων καὶ τὴν ταχεῖα ἐκτέλεση τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων.

Τελικὰ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ προσθέσω ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ Συντάγματος δὲν ἔχουν ἀπλῶς ἀκαδημαϊκὴ ἀξία, ἀλλ' ἔχουν καὶ μεγάλη πρακτικὴ σημασία, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ μιὰ πρόσφατη ἀπόφαση τῆς ὀλομελείας τοῦ Ἄρειου Πάγου (ὑπ' ἀριθ. 199/1978. Βλ. Νομικὸ Βῆμα, 27 (1979), σ. 42 ἑπ.). Τὸ ζήτημα ποὺ ἀψηχόλησε τὸν Ἄρειο Πάγο ἦτο τὸ ἂν οἱ διατάξεις τοῦ νόμου περὶ φορολογίας εἰσοδήματος, ποὺ ἐπιβάλλουν στὸ φορολογούμενο, ποὺ προσφεύγει στὰ φορολογικὰ δικαστήρια νὰ καταβάλλει ποσοστὸ 20 % τοῦ βεβαιωθέντος φόρου, εἶναι συνταγματικές. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐμφανίσθηκε διαφωνία μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Ἄρειου Πάγου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἑπτὰ (ἐπὶ συνόλου 26) ἔκριναν ὅτι ἡ διάταξη αὐτὴ εἶναι ἀντισυνταγματικὴ, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία ἐθεώρησε τὴ διάταξη ὡς σύμφωνη μὲ τὸ Σύνταγμα. Τὸ παράδειγμα αὐτὸ ἀποδεικνύει πόσο λεπτὴ καὶ δυσχερὴς εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ Συντάγματος καὶ ταυτοχρόνως τὴ μεγάλη πρακτικὴ σημασία της γιὰ τὴν ὅλη νομικὴ ζωὴ.

Ὁ κ. Στασινόπουλος ἔκλεισε τὴ συζήτηση ὡς ἑξῆς :

«Κύριε Πρόεδρε, ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω τοὺς ἀγαπητοὺς συναδέλφους, ποὺ ἔλαβον τὸ λόγο, γιὰ νὰ προσθέσουν οὐσιώδεις παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀνακινώσεώς μου.

Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν ἀγαπητόν μας Πρόεδρον κ. Κανελλόπουλον καὶ αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσω σὲ ὠρισμένα σημεῖα τῶν παρατηρήσεών του.

Πρῶτα - πρῶτα, ὡς πρὸς τὸ περὶ θέμα τῶν πινακίδων τῶν αὐτοκινήτων. Σέβομαι τὴν ἄποψη τοῦ κ. Προέδρου, ὅτι πρέπει νὰ προηγεῖται ἀκρόαση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τῶν πινακίδων τῶν αὐτοκινήτων ποὺ σταθμεύουν παρανόμως. Φοβοῦμαι μόνον ὅτι μία τέτοια ἀκρόαση θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ματαίωση τοῦ μέτρου. Ἀξίζει νὰ σᾶς πῶ, ὅτι μόλις ὀλίγες ἐβδομάδες μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ Συντάγματος μας, τὸ πρῶτο θέμα ποὺ προέβαλε ὁ τύπος, ἦταν τὸ θέμα τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πινακίδων. «Τώρα πιά, εἶπαν, δὲν ἠμποροῦν οἱ ἀστυφύλακες νὰ μᾶς ἀφαιροῦν τὶς πινακίδες! Μᾶς προστατεύει τὸ Σύνταγμα. Πρέπει προηγουμένως νὰ μᾶς καλέσουν σὲ ἀπολογία!»

Δὲν ἠμπορῶ νὰ δώσω κατηγορηματικὴ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα αὐτό, τὸ ὁποῖον δὲν πρόκειται νὰ λυθεῖ οὔτε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας, ἀφοῦ ἡ ἀφαίρεση τῶν πινακίδων δὲν ἀποτελεῖ νομικὴ διοικητικὴ πράξη, ἀλλ' ἀπλὴ ὑλικὴ

ένεργεια, ή όποία δέν ήμπορεϊ νά προσβληθεϊ μέ προσφυγή ένώπιον του Συμβουλίου Έπικρατείας. Σημειώνω μόνον δύο παρατηρήσεις :

α) Τό μέτρο τής αφαιρέσεως τών πινακίδων εΐναι ήπιότερο από την άπαγωγή του αυτοκινήτου μέ γερανό, πού εΐναι πράξη κάπως άποκρουστική. Εΐναι μιá προειδοποίηση του ιδιοκτήτου, νά συμμορφωθεϊ μέ τους νόμους, άλλως θα ύποστεϊ την κύρωση, τής άπαγωγής του αυτοκινήτου του. Πρακτικώς, εΐναι δυσχερέστατο νά κληθεϊ νά άπολογηθεϊ.

β) Καί κατά την έπιβολή του μέτρου τής αφαιρέσεως τών πινακίδων, ύπάρχει κάποια διαδικασία άκροάσεως. Μου συνέβη κι έμένα νά μου αφαιρέσουν πινακίδα, όταν έστάθμευσα παρανόμως, χωρίς νά τό άντιληφθώ, στην πλατεΐα Κλαυθμώνος, πού ήταν άκόμη τότε άκάλυπτη. Έπήγα στα γραφεία τής Τροχαίας και διεμαρτυρήθην, γιατί δέν ύπήρχεν άπαγορευτικό σήμα. Τότε μου εΐπαν ότι ΐσως εΐχα δίκιο, επειδή ή πινακίς μέ την άπαγόρευση σταθμεύσεως έκαλύπτετο από τά φυλλάματα δένδρων. «Πρέπει νά τά κλαδέψουμε» εΐπε ό άρχιφύλαξ. Καί άφου άκουσαν λαιπόν την άπολογία μου αυτή, μου έπέστρεψαν τΐς πινακίδες.

Όπωςδήποτε, αφίνω αυτό τό ζήτημα, νά τό λύσουν τά δικαστήρια και έρχομαι νά παρατηρήσω, πόσον μέ έντυπωσίασαν οί σκέψεις πού διετύπωσεν ό Πρόεδρος κ. Κανελλόπουλος σχετικά μέ την άποστολή του Συμβουλίου Έπικρατείας και τό σεβασμό τής νομιμότητος. Τόν ευχαριστώ για όσα εΐπε για τή στάση του Συμβουλίου τής Έπικρατείας κατά την ίστορική περιπέτεια του ΐουνίου του 1969 (άποφάσεις 1811 - 1831, έπί προσφυγών τών άπολυθέντων δικαστών).

Όσα εΐπεν ό κ. Κανελλόπουλος θα τό νίοθετοΐσε όχι μόνον ένας πολιτισμένος πολιτικός ήγέτης αλλά και ένας δικαστής. Μαρτυροΐν την προσήλωση του κ. Προέδρου στην έννοια τής νομιμότητος και του Κράτους Δικαίου. Θυμοΐμαι ότι στο παρελθόν, όταν ό κ. Κανελλόπουλος έγινε πρωθυπουργός, μία από τΐς πρώτες πράξεις του ήταν νά επισκεφθεϊ τόν Πρόεδρο του Συμβουλίου Έπικρατείας, τόν άείμνηστο Σολιώτη. Σε όλους μας εΐχε κάμει έντύπωση τότε αυτό τό διάβημα, πού έσυμβόλιζε τόν σεβασμό προς την ιδέα τής Δικαιοσύνης. Καί ό Έλευθέριος Βενιζέλος τό εΐχε κάμει. Όταν έχρειάζετο νά συμβουλευθεϊ τόν Κωνσταντίνο Ρακτιβάν, τόν πρώτο Πρόεδρο του Συμβουλίου Έπικρατείας, δέν τόν καλοΐσε ποτέ στο γραφείο τό πρωθυπουργικό, αλλά τόν επισκεπτόταν στο Συμβούλιο τής Έπικρατείας.

Είχαμε σκεφθεῖ τότε: «Ἐὰν ἀκυρώσουμε μία πράξη του, ἀσφαλῶς ὁ κ. Κανελλόπουλος δὲν θὰ δυσφορήσει, οὔτε θὰ ὀργισθεῖ». Εἴχαμε ἄραγε σκεφθεῖ σωστά; Στὸ βάθος τῶν σκέψεων ὅλων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν ὑπάρχει κάποια δυσφορία, ὅταν τὸ Σ. Ἐπικρατείας ἀκυρώνει τὶς πράξεις των. Καὶ θ' ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα, τὸ πρῶτο στὴν ἱστορία τοῦ θεσμοῦ τοῦ Συμβ. Ἐπικρατείας:

Τὸν Μάιο 1929, τὴν ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος εἶχε πεῖ:

— Ἐὰν μοῦ ἀκυρώσετε μία πράξη μου, πρῶτος ἐγὼ θὰ ἔλθω νὰ σὰς συγχαρῶ!

Τὸ εἶπε αὐτό. Ἄλλὰ θὰ τὸ τηροῦσε;

Δὲν εἶχαν περάσει παρὰ μόνο λίγες ἑβδομάδες ἴσως ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια ἐκεῖνα, καὶ ἦλθαν στὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας πρὸς ἐπεξεργασία σχέδια Κανονιστικῶν Διαταγμάτων περὶ διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως, Διατάγματα μεγάλης σημασίας γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου, ποὺ ἦταν τότε κίνοβουλευτικῶς πανίσχυρη. Διεδόθη τότε, καὶ ἐγράφη καὶ στὸν τύπο, ὅτι τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας ἐπρόκειτο νὰ θεωρήσει ὡς παράνομα καὶ ἀντισυνταγματικά αὐτὰ τὰ Διατάγματα. Τὸ ἔμαθε αὐτὸ καὶ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ ἔλαβεν ἀμέσως θέση. Ἐδήλωσε στὸν τύπο τὰ ἑξῆς:

— Ἐὰν τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας θεωρήσει παράνομα τὰ Διατάγματα, ἢ Κυβέρνηση φυσικὰ θὰ σεβασθεῖ τὴν γνώμη τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας. Θὰ τὴν σεβασθεῖ ἀπολύτως. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ Διατάγματα αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Κυβερνήσεως, ἐὰν τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας τὰ ἀκυρώσει, τότε ἡ Κυβέρνηση θὰ θεωρήσει ὡς ὑποχρέωσή της νὰ ὑποβάλλει τὴν παραίτησή της στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας.

Αὐτὸ βεβαίως ἀποτελοῦσε ἓναν εὔστροφο ἐλιγμό, χαρακτηριστικὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ, πάντως ὅμως ἦταν μία πίεση συγκεκαλυμμένη. Μαρτυρεῖ δὲ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶναι, ὅτι δηλαδὴ, στὸ βάθος τῶν διαθέσεων τοῦ κάθε πολιτικοῦ ἡγέτου ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ διαφυλάξει τὴν ἐξουσία του, καὶ νὰ εἶναι ἀπρόθυμος νὰ δεχθεῖ τὸν ἔλεγχο τοῦ δικαστοῦ.

Γιαυτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο, ὀφείλω νὰ ἐξάρω τὴ σημασία ποὺ ἔχουν οἱ σκέψεις, τὶς ὁποῖες ἐξέθεσεν ὁ Πρόεδρος κ. Κανελλόπουλος. Παρεῖχον τὴν εἰκόνα πολιτικῶν ἠθῶν, ἐπὶ ἐνὸς ὑψίστου ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐπιπέδου.

R É S U M É

Monsieur le Président,

Je me permets de dédier cet exposé à notre éminent collègue, Mr George Maridakis, notre vénéré maître, et doyen des juristes membres de notre Académie, et des juristes grecs en général.

Je commence mon exposé par la lecture du texte suivant :

«Lorsque le premier couple a commis sa première fante, Dieu ne l'a pas puni tout de suite, mais il l'a invité à s'expliquer : Pourquoi avez-vous péché ? Et c'est après son apologie seulement qu'Il les a punis. C'est depuis cette époque que le droit de se défendre avant d'être jugé et devenu inhérent à la nature humaine».

C'est un passage pris dans une décision d'un juge Anglais émise en 1723 dans la fameuse affaire Bentley.

On dit donc, en général, que le droit de la défense est «vieux comme le monde».

Pourtant la jurisprudence de notre Conseil d'Etat ne reconnaissait, jusqu'en 1969, le droit de la défense (ou «le droit d'être entendu») devant les autorités administratives, que dans les cas où l'acte imminent constituait une «sanction» ou était prise «en considération de la personne» de l'administré.

Les arrêts historiques de notre Conseil d'Etat numéros 1811 - 1831, rendus en juin 1969, en plein régime dictatorial, et annulant la révocation de 21 hauts magistrats, (annulation prononcée pour violation du droit d'être entendu)¹ ont influencé les rédacteurs de notre Constitution de 1975, qui introduisa, dans son article 20 § 2, le droit de la défense devant les autorités administratives, d'une façon presque générale.

Je dis «presque», parceque, le Conseil d'Etat, dans l'application de cette nouvelle disposition constitutionnelle, pendant les années 1976 - 1978, continue à refuser le droit de l'audition préalable dans

---

1. Voir, sur le rétentissement, et les conséquences politiques de cette affaire, M. S t a s s i n o p o u l o s, *Le droit de la défense devant les autorités administratives*, 1975, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, pp. 150 - 151. Voir aussi l'historique de l'affaire dans les journaux «Le Monde» et «le Figaro» du 26, 27, 28 et 29 juin 1969.

certains cas, où l'Administration est obligée d'agir d'urgence où elle est appelée à agir en se basant «sur des données de nature objective et en dehors de considérations ayant rapport à l'attitude personnelle de l'administré».

Cette jurisprudence doit être considérée comme justifiée, étant donné qu'il existe, dans la vie de l'Administration, des actes pris dans des circonstances spéciales, qui ne tolèrent pas le retard qui serait produit par l'application de la procédure de l'audition préalable de l'administré. Tel est, par exemple, le cas de l'enlèvement des signes d'une voiture parquée illégalement dans la rue et obstruant la circulation.

La mission du Conseil d'Etat est caractérisée par cet élément très délicat : concilier le droit de l'administré à être entendu, avec l'intérêt général qui impose souvent à l'Administration une action urgente et incompatible avec les procédures souvent compliquées de l'audition préalable.

MICHEL STASSINOPOULOS
